

КРИЦАК И. В. ТЕОРЕТИКО-ПРАВОВОЙ АНАЛИЗ СУЩЕСТВУЮЩИХ МОДЕЛЕЙ ФУНКЦИОНИРОВАНИЯ ПОЛИЦИИ И ПРОБЛЕМА РЕАЛИЗАЦИИ ФУНКЦИИ ПРЕДОСТАВЛЕНИЯ УСЛУГ НАСЕЛЕНИЮ ОРГАНАМИ ВНУТРЕННИХ ДЕЛ

С учетом отечественной и мировой практики функционирования органов внутренних дел проведено исследование функции предоставления услуг населению и специфических особенностей ее реализации в Украине. Приведена авторская классификация функций органов внутренних дел и сформулированы предложения о повышении социальной роли и значения функции предоставления услуг населению в деятельности органов внутренних дел Украины.

Ключевые слова: полиция, милиция, функция предоставления услуг; модели полиции, полицейское обслуживание.

KRITSAK I. THEORETICAL AND LEGAL ANALYSIS OF EXISTING MODELS OF POLICE FUNCTIONING AND THE PROBLEM OF PROVIDING SERVICES TO THE POPULATION BY POLICE REALIZATION.

Research of functions on providing services to population and specific features of its implementation in Ukraine is given according to the domestic and global practice of functioning of the internal affairs. Author formulated a classification of Internal Affairs Agencies' functions and proposals about social role and importance of providing services to the population increasing in the police activity in Ukraine are given.

Keywords: police, militia, the function of providing services, police models, police service.

УДК 351/354(51)

Ф. Д. ФІНОЧКО,

кандидат юридичних наук, доцент,

Національний університет «Юридична академія України імені Ярослава Мудрого»

**УПРАВЛІННЯ В СТАРОДАВНЬОМУ КИТАЇ
ТА УЧЕННЯ ПРО ЗАКОНОДАВСТВО**

Розглянуто елементи управління в Стародавньому Китаї. Учення про законодавство репрезентовано доробками таких учених, як Конфуцій, Лао-Цзи, а також Шан Ян. Подано загальну періодизацію історії Стародавнього Китаю відповідно до змін династій, що правили у відповідні історичні періоди.

Ключові слова: стародавній Китай, управління, періодизація, законодавство, землеволодіння.

Письмова історія Китаю, її періодизація будується за традицією відповідно до зміни династій, які приймали одна від іншої верховну владу.

Згідно зі стародавніми історичними текстами епохи Шан-Інь, документованими письмовими свідченнями, археологічними знахідками першим був період правління дому Ся, відомості про які поки що такими знахідками не підтверджені. Після династії Шан до влади прийшла династія Чжоу, і почалася централізація Китаю (XI в. – 256 р. до н. е.). Нетривале правління династії Цинь (221–207 роки до н. е.) централізувало та закріпило китайську державу. На зміну Цинь прийшла династія Хань (206 р. до н. е. – 220 р. н. е.). Дослідники виділяють тільки окремі випадки використання праці рабів у ремісничому виробництві, землеробстві, а також у домашньому господарстві. Розвиток великого землеволодіння призвів до падіння імперії Хань та поклав початок середньовічній китайській імперії. Проте автори «Всесвітньої

історії» за редакцією В. П. Буданової плутано відповідають на питання про спосіб виробництва Стародавнього Китаю, однак визнають, що «попри позірну чи дійсну суперечність між державною і приватною власністю, перша з моменту її виникнення і протягом історії Китаю є домінуючою» [1, с. 182].

Така ситуація в Стародавньому Китаї була типовою. Тут ми ілюструємо деякі дані про періоди китайської історії, котра охоплювала приблизно одне тисячоліття: між XIII та III століть до н. е. Стародавній неміфічний період китайської історії – епоха Іннь. Відомості про неї подають літописи і пісні пізніших часів та дані розкопок – це перш за все написи на панцирах черепах і кістках тварин. Ці написи Г. Масперо [2] датує XII–XI століттями, Го Можо [3] – XIV–XIII століттями до н. е. Влада належала царю – вану. У більш пізніх літописах цар Пань-Ген наказує народу переселятись в іншу область, говорить: «Ви всі є моєю худобою

і людьми» [4, с. 22]. Завоювання імперії Інь кочовиками племені Чжоу перетворило останніх на привілейований стан населення, проте мало змінило загальний устрій життя. Як і раніше, сільське господарство контролювалось чиновниками (вони тепер мали назву тянь-гумань) і підкорювалось царю (який прийняв інський титул вана).

Історична книга «Ханьшоу» (I ст. н. е.) таким чином описує організацію сільськогосподарських робіт: «...перед виходом населення на роботу лисюй (староста села) вранці займав місце справа від виходу, лінччай – зліва; це місце вони залишали після виходу в поле. Увечері повторювалося те саме...» [3, с. 31], або у вірші «Дош поливає спільні поля і наші власні» [4, с. 135]. Це свідчить, що поряд із тими полями, де під наглядом чиновників разом працювали тисячі селян, існували також і індивідуальні ділянки.

Історичні книги вказують на державний розподіл землі. Отже, «Чжоу-лі» вказує: «У певні строки рахували населення і давали йому поля» [5, с. 149]. З книги «Ханьшоу»: «Населення у віці 20-ти років отримувало поле, у віці 60-ти років повертали його, у віці старше 70-ти років знаходилося на утриманні держави, до 10-ти років – виховувалося старшими, після 11-ти років примушувалося до роботи старшими» [3, с. 31]. Уся земля і всі люди вважалися власністю вана. Землю та людей ван наділяв аристократам у тимчасове користування без права продажу або передачі. Чиновники, вчені, ремісники також харчувалися від врожаїв з окремих ланок землі, котрі оброблювалися селянами, що жили в цій місцевості. Окрім своїх безпосередніх обов'язків, селяни виконували і низку інших повинностей. У разі війни вони «повинні були «повинні були вдягати обладунки і брати до рук сокиру» [3, с. 32].

На основі викладеного ми можемо зробити вже певні висновки про те, що історія Китаю становить собою винятковий приклад того, як протягом великого проміжку часу (від давнини до сучасності) в різноманітних формах виявляються державно-соціалістичні тенденції.

Усі важливі питання життя перебували у віданні царських управлінь. Основних було три: землеробства, війни та суспільних робіт. Їх голови називалися старцями і вважались вищими сановниками імперії. Управлінню землеробства, або «достатку», було підпорядковане все господарське виробництво. Його чиновники диктували селянам зміну сільськогосподарських культур, час посівів, збирання, молотби. Вони роздавали наряди громадам та приватним селянам, контролювали приватний обмін сільськогосподарських продуктів на ринках. Під їх

контролем знаходилося і життя селян: шлюби, селянські свята, розгляд позовів.

Завданням військового управління було придушення повстань. До його функцій входили також військовий набір, навчання солдат і всі чинники ведення та підготовки до війни: арсенали, склади з продуктами харчування, табуни коней. Дане відомство організувало великі полювання, які проводились чотири рази на рік.

Управлінню соціальних робіт належали землі (тоді як людьми, що працювали на них, керувало «управління достатку»: воно встановлювало межі, тобто періодично перерозподіляло землі, керувало іригаційними роботами, будівництвом шляхів, обліком і обробіткою цілинних земель. У його розпорядженні перебували ремісники, архітектори, скульптури, збройні майстри [2, с. 73–75].

Незважаючи на те, що існували окремі предмети (черепашки, злитки міді), котрі використовувались як зручний еквівалент при обміні, все постачання державі здійснювалось натурою: зерном, полотном, будівельним деревом тощо. Приватні угоди також переважно мали характер натурального обміну.

Шлюб в епоху Інь часто мав нетрадиційні форми [6, с. 12]. В епоху Чжоу шлюб значною мірою регламентувався державою. Так, у книзі «Джоу-гуань» вказувалося: «Наказано чоловікам 30-ти років одружуватися, дівчатам у 20 років вийти заміж. Це означає, що строк одруження чоловіків і жінок не може бути відстрочений» [5, с. 147]. У певний час навесні імператор оголошував час одружень. Особливий чиновник, який називався посередником, повідомляв селянам, що настав «час єднання юнаків і дівчат». Французький синолог¹ Мансперо вважає, що повноцінний шлюб існував тільки для аристократів. Звичайні люди не утворювали родів, а їх родина не мала релігійного характеру. В обох випадках шлюб означався різними термінами, які Мансперо визначає так: для аристократів – шлюб, а для звичайних людей – союз [2, с. 117].

Судова діяльність була поділена між цивільною адміністрацією і судовим відомством. Цивільна влада карала за незначні злочини, а вироки передбачали певну кількість ударів палицею. У разі повторення проступку останній передавався судовому відомству. Було передбачено п'ять видів покарань: смертна кара, кастрація (а для жінок – ув'язнення в палаці),

¹ Синологія (від лат. Sina – Китай + гр. logos – поняття, вчення) – це наука про китайську мову, літературу, історію та культуру Китаю. Синолог – фахівець із синології.

відрубання п'ятки, відрубання носа, таврування. Царю Муна початку епохи Чжоу приписується кодекс, котрий налічував 3000 злочинів.

Стародавня китайська юстиція мало пов'язана з міфологією. Вона раціоналістична. За такого підходу міфологічним виглядає тільки перше посилення: правління Піднебесної (Китаєм) здійснюється за мандатом неба, але другий мандат має раціонально-світський характер. Управляти повинні мудреці на троні, правитель повинен бути справедливим, він зобов'язаний турбуватися про добро підданих, бути прикладом для них, оточувати себе здібними помічниками, просувати талановитих. Така меритократична (влада здібних, заслужених) формула була піддана сумнівам у період «битви царств» і «п'яти деспотів» (V–III століття до н. е.), тобто в період руйнування племінних держав та створення імперії. В її захисті брали участь талановиті юристи, перетворивши катастрофу заколоту на тріумф. Звичайно цю формулу пов'язують із Конфуцієм.

Учення Конфуція проголосило основною метою людини моральні і нравствене удосконалення його особи, поєднання культури з такими душевними якостями, як справедливість, людинолюбство, вірність, шляхетність. Виникло багато філософських шкіл, мандрівничі учені відігравали велику роль у житті суспільства.

Конфуціанство – одна з трьох (поряд із даосизмом та буддизмом) головних релігійно-філософських традицій у Китаї. Основи конфуціанства сягають глибини віків. У 136 р. до н. е. воно стало державною філософією та ідеологією Китаю. Це учення зберегло свій статус аж до падіння маньчжурської династії на початку XX ст. н. е. (1911 р.). У Китаї воно отримало офіційне визнання в Ханьську епоху. Весь життєвий устрій китайців був пронизаний етичним ученням філософа Конфуція. Він жив у VI–V століттях до н. е., але його духовні настанови керували співвітчизниками протягом багатьох століть. У чому ж полягало його вчення? Конфуцій уважав, що суспільство поділяється на дві частини – благородних мужів і нікчемних людяців. Благородні мають п'ять чеснот. Перша – людинолюбство, а це милосердя, стриманість, співчуття, любов до ближнього, здатність пожертвувати власним добробутом на користь іншого. Друга – обов'язок, який людина добровільно бере на себе. Третя – знання, вивчення давніх книг і досвіду предків. Четверта – відданість старшим у сім'ї, правителю держави та його чиновникам. П'ята – певні норми поведінки, правила етикету, які за складність і неухильну послідовність виконання іншими народами були іронічно названі китайськими церемоніями. Від правителів та їх міністрів

необхідно вимагати, на переконання Конфуція, вищого ступеня моральної досконалості. За імператора У-ді конфуціанська освіченість слугувала умовою для призначення чиновників на державні посади та надання їм рангів. Підкреслювалось також необхідність піклування держави про народ; визнавалось право народу скидати правителів, які не виконують своїх зобов'язань.

Іншим релігійно-філософським ученням у Китаї був даосизм. Він отримав назву від головного його поняття – дао, тобто – «шлях». Він передбачає безперервні зміни, перехід речей у їх протилежності. Даосизм користується парними поняттями (добро – зло, життя – смерть, тверде – м'яке, повне – порожнє тощо), що залежно від умов та міри переходить одне в одне. Даосизм містить у початки діалектики. Людина, за цим ученням, повинна жити відповідно до дао, що передбачає простоту, скромність і природність, несуперечливість природному ходу речей (увей, «недіяння»). Поняттям «дао» означали правило і порядок, зміст, сенс і закон. Вождь даосів Лао-Цзи відкидає владно-наказове регулювання, закликає дотримуватись тільки дао.

Пригнічення з боку вельможних осіб і правителів, побори та податки суперечать дао. Недіяння, котре схвалюється дао, засуджує антинародний активізм властителів і багатців, закликає утримуватись від реформ. Китайську спадкоємність в праві Лао-Цзи доводить до крайнощів. Модернізація – «хибним шляхом», від неї необхідно відійти. Проте китайці дослухалися до тих, хто роз'яснював давні писання, одним із яких був Конфуцій. У Піднебесній завжди були гідні люди, заслуги яких високо оцінювались правителями. Їх брали в помічники. Конфуцій розробив модель юриста – дзюнь-цзи, святого безсрібника.

З яких прошарків необхідно обирати юридичні кадри? Єдиною умовою були здібності: «У навчанні немає соціальних відмінностей... Я не відмовляв нікому аж до тих, хто міг принести лише в'язку сушеного м'яса» [7, с. 50]. Конфуцій виступав проти аристократичних кланів під час призначення на посади, підтримував меритократію. Коли Конфуція запитали про мистецтво правління, він відповів: «Іди попереду людей, трудись для них».

Держава і родина – два стовпи юридизації. Для цього необхідна вправна адміністрація та розумна економіка. Дотримання Лі (ритуал) – важлива заповідь того, хто керує людьми. Правитель зобов'язаний використовувати чиновників відповідно до Лі, проте і чиновник, яким би сильним він не був, зобов'язаний суворо дотримуватись звичайного права, протистояти як підлабузництву, так і свавілля. Без Лі все

розпадається, стає протилежністю себе. Знати і суворо дотримуватися звичайного права необхідно всім. У системі Конфуція можна бачити зародок конкурсних екзаменів на право стати чиновником, хоча сам механізм створений пізніше не стільки конфуціанцями, як їх суперниками – легістами. Через зміну обставин у Китаї ситуація поступово ставала іншою. Ця епоха була часом швидкого культурного і матеріального зростання [8, с. 24–32]. Через певний час виникла нова тенденція: використати підвищений інтелектуальний і технічний рівень для створення суворо централізованого суспільства, в якому особа ще більше була б підкорена контролю держави [8]. У цьому напрямку думки і державна діяльність Китаю «епохи царств, що борються», особливе місце посідають учення Шан Яна – правителя області Шан (середина IV ст. до н. е.). Його теоретичні погляди викладені у творі «Книга правителя Шан» [9], частина книги написана ним самим, а інша частина – його учнями, легістами другої половини III ст. до н. е. Шан Ян, як і Конфуцій, прагнув до правової держави, де б панував вірцевий порядок, не уявляв собі іншої форми правління, окрім монархічної, але дотримувався зовсім інших способів її досягнення.

Дискутуючи з конфуціанцями, Шан Ян критикує їх шлях до права, образ гуманного правителя, який може навести правопорядок. Юридичне можливе там, де правитель спирається на єдині для всіх закони. Їм відводилося значення верховної сили, котрій усі повинні підкорятися. Розробляючи концепцію держави та права, Шан Ян намагався наділити правителя необмеженою владою. Дві сили визначають життя суспільства. Однією з них він називає правителя або державу. Із цією силою ототожнює себе автор. Друга сила – народ. Їх спрямування скеровані в протилежні боки – вони вороги, один змінюється за рахунок іншого: «... міг здолати сильного ворога лише той, хто перед цим переміг свій народ» [9, с. 210]. «Коли народ слабкий – держава сильна, коли держава сильна – народ слабкий. Тому держава, що йде справжнім шляхом, прагне ослабити народ», – пише Шан Ян у розділі, який має назву «Як ослабити народ» [9, с. 219] – «Якщо державою керують за допомогою добродесних методів, у ньому обов'язково з'явиться багато злочинців» [9, с. 156]; якщо правитель відвернеться від закону та стане виходити з того, що любить народ, у державі виникнуть багато злочинів [9, с. 220] – «Досконаломудрий не цінує справедливість, але цінує закони. Якщо закони обов'язково зрозумілі, а укази обов'язково виконуються, то більше и нічого й не треба» [9, с. 215–216].

У трактаті Шан Яна приділено велику увагу порядку призначення посад і титулів. Він створював державний апарат, підвладний тільки правителю. Проте нова система управління також була небезпечна трону в особі бюрократії, що формувалася і з часом могла перерости в самостійну силу та виступити проти самого государя. Передбачаючи це, Шан Ян пропонує правителю практикувати серед чиновників взаємно стежити та доносити, щоб тримати посадових осіб у страху. Як заохочення він пропонував нагороджувати тих чиновників, які стануть доносити на своїх колег. Легітський метод правління – це суворі санкції: «... у державі, що прагне до панування в Піднебесній, кожним дев'яти покаранням відповідає одна нагорода, а в державах, приречених на розчленування, кожним десяти нагородам відповідає одне покарання» [9, с. 165]. Правитель «повинен видати закон про взаємне стеження: повинен видати указ про те, щоб люди виправляли один одного» [9, с. 207]. Доноси доповнювалися круговою порукою [9, с. 214]. Мешканці повинні бути прикріплені до землі. Шан Ян створив модель правопорядку, заснованого на силі закону. Він не визнавав за народом ніяких прав на управління державою. Шан Ян створив проект поліцейської держави. Його учення нагадує опис «ідеальної держави», у якому усунуті приватні інтереси, любов до ближніх замінена любов'ю до державних порядків, всі думки населення зосереджені на Єдиному, і вся ця система скріплена доносами і круговою порукою та суворими покараннями.

Цар держави Цін, Сяо Чун, призначив Шан Яна своїм першим міністром і він мав можливість провести низку реформ згідно з його ученням. Основними положеннями законодавства Шан Яна були такі:

1. Хлібороби були звільнені від трудових повинностей.
2. Ті, хто зайнятий другорядним, у разі з'ясування цього переводилися у стан рабів.
3. Ранги знатності призначались тільки за воєнні заслуги. Високі чини надавались тільки тим, хто мав ранги знатності. Ті, хто не мав рангів знатності, не мали права на розкіш. Отже, керуюча верства з нащадків аристократії перетворювалася на чиновництво, котре залежало від ласки вищих чинів та монарха.
4. Держава була поділена на повіти, якими керували державні чиновники.
5. Великі родини були розділені – дорослим синам заборонялось жити з батьками. Цей захід трактується як спроба знищення селянської общини.

6. Здійснено поділ полів, проведено повздовжні та поперечні межі.

7. Була запроваджена смертна кара за крадіжку коня або вола.

8. Кожні п'ять дворів об'єднувались у баопоручительську одиницю, а десять дворів – у лян-поручительську ланку. Якщо один із членів бао або лян здійснивав злочин, інші повинні донести, інакше їх розрубували навпіл. Той, хто доніс про злочин, отримував нагороду як людина, що вбила ворога.

Царство Цинь досягло гегемонії в Піднебесній. У III ст. до н. е. Китай був об'єднаний у високоцентралізовану державу – «Імперію Цинь», де в ще більшому масштабі здійснювались ідеї Шан Яна. На чолі держави стояв правитель, який прийняв титул хуанді. Цей титул проіснував до 1912 р.

Було прийнято історичну концепцію, згідно з якою історія Піднебесної складалася з п'яти епох відповідно до п'яти елементів: землі, дерева, металу, вогню та води. Державним кольором був чорний, що відповідав воді, а слово «народ» було замінено терміном «чорноголові». Поділ держави, що виник історично, був відмінений. Замість цього імперія була поділена на 36 округів, а ті, у свою чергу, на повіти. Держава керувалась централізованою бюрок-

ратією. Інспектори узняююші, які підкорялись безпосередньо імператору, наглядали за працею всіх чиновників і доповідали про неї в столицю. У складних ситуаціях такі інспектори направлялись і в армію. У підпорядкуванні повітових начальників були сільські старійшини та наглядачі за мораллю – сань-лію, охоронці амбарів і житниць – шефу, вартові – юцьзяо, наглядачі поштових станцій – тинчжани. Були уніфіковані культу і ритуали, придушувались місцеві культу та будувались храми, що підпорядковувались державі. Нагляд за цією діяльністю здійснювали чиновники зі спеціального відомства. Особливі чиновники займалися воєнними та господарськими справами, а також обслуговуванням особи імператора. Більша частина чиновників отримувала регулярне продовольство зерном. Проте вищі чиновники та сини імператора користувались прибутком деяких районів, у яких вони не мали ніяких політичних прав [10, с. 161].

Імператор вважався власником всієї Землі. Общинні посадові особи зобов'язані були слідкувати за тим, щоб селяни своєчасно виходили в поле; вони могли не впустити в село селянина, який не виконав норми [10, с. 180]. Коли в I ст. н. е. імператор Ван Ман оголосив усі землі царськими, то він тільки нагадав про вже встановлену традицію.

Список використаної літератури

1. Всемирная история. Древний мир / под ред. В. П. Будановой. – М. : ЭКСМО, 2003. – 496 с.
2. Maspero H. La Chine antique / H. Maspero. – Paris : de Boccard, 1927. – 624 p.
3. Мо-жо Го Эпоха рабовладельческого строя / Го Мо-жо ; пер. с кит. Л. С. Переломова и М. Г. Прядохина ; ред., коммент. и послесл. Л. И. Думана. – М. : Изд-во иностр. лит., 1956. – 268 с.
4. Мо-Жо Го Бронзовый век / Го Мо-жо. – М. : Изд-во иностр. лит., 1959. – 457 с.
5. Кокин М. «Цинь Тянь». Аграрный строй древнего Китая / М. Кокин, Г. Папаян. – Л. : Изд-во Ленингр. вост. ин-та, 1930. – 184 с.
6. Думан Л. И. Очерки древней истории Китая (литогр.) / Л. И. Думан. – Л. : Изд-во Ленингр. вост. ин-та, 1938. – 232 с.
7. Азаркин Н. М. Всеобщая история юриспруденции / Н. М. Азаркин. – М. : Юрид. лит., 2003. – 608 с.
8. Frankfort H. The birth of civilization in the Near East / Henry Frankfort. – N. Y. : Ernest Benn Ltd, 1956. – 116 p.
9. Книга правителя области Шан / пер. и коммент. Переломов Л. С. – М. : Наука, 1968. – 351 с.
10. Переломов Л. С. Империя Цинь – первое централизованное государство в Китае (221–202 до н. э.). – М. : ИВЛ, 1962. – 244 с.

Надійшла до редколегії 22.03.2013

ФИНОЧКО Ф. Д. УПРАВЛЕНИЕ В ДРЕВНЕМ КИТАЕ И УЧЕНИЕ О ЗАКОНОДАТЕЛЬНОМ ПРАВЕ

Рассмотрены элементы управления в Древнем Китае. Учение о законодательстве представлено концепциями таких ученых, как Конфуций, Лао-Цзы, а также Шан Ян. Представлена общая периодизация истории Древнего Китая согласно сменам династий, правивших в соответствующие исторические периоды.

Ключевые слова: древний Китай, управление, периодизация, законодательство, землевладение.

FINOCHKO F. MANAGEMENT IN ANCIENT CHINA AND THE DOCTRINE ABOUT THE LEGISLATION

Management elements in Ancient China are considered. The doctrine about the legislation is submitted by concepts of such scientists, as Confucius, Lao-Zi, and also Shang Jan. The general periodization of history of Ancient China according to changes of the dynasties governing during the corresponding historical periods is presented.

Keywords: ancient China, management, legislation, periodization, landownership.